

ULUSLARARASI
BEDİÜZZAMAN SEMPOZYUMU

— V —

**Rîsale-i Nur'a Göre
Kur'ân'ın İnsana Bakışı**

24-26 Eylül 2000 - İstanbul - TÜRKİYE

ISBN: 975-8719-04-1

Bediüzzaman'a Göre Demokrasi ve Cumhuriyet Kavramları

Doç. Dr. Hüseyin Çelik*

İslamın doğuşu ile beraber islam toplumunda meşverete dayalı Cumhuriyet bir idare kurulmuştur. Hz.Peygamberin vefatından sonra Hz.Ebubekir ve onu takip eden üç halife, devlet başkanlığına seçimle getirilmişlerdir. Hulefa-i Raşidin döneminden sonra seçime dayalı hilafet sistemi saltanata dönüşmüştür. O günün dünyasında hemen hiçbir yerde Cumhuriyet yönetim mevcut değildi. Bunun da tesiriyle, islâm uleması, saltanatla islâmî yönetim esaslarının bağdaşabileceğine dair fetvalar verdiler.

Osmanlı devleti, en güçlü ve en uzun ömre sahip islâm devletlerinden biri idi ve saltanatla idare ediliyordu. Her ne kadar Osmanlı sultanlarını sınırlayan, onları mutlak monarşilerdeki keyfiliğe düşmekten alıkoyan kontrol mekânizmaları var idiyse de sonuçta devlet saltanatla idare ediliyordu.

* Doç. Dr. Hüseyin Çelik, 1959 yılında Van'da doğdu. 1983'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne Yeni Türk Edebiyatı asistanı olarak girdi. 1987 yılında İstanbul Üniversitesi'ne geçerek aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora başladı. 1988-1990 yılları arasında araştırmalar yapmak üzere İstanbul Üniversitesi tarafından İngiltere'ye gönderildi. Başta İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office) olmak üzere Poritish Library ve bağlı ünitelerde, çeşitli arşiv ve dokümantasyon merkezlerinde araştırmalar yaptı. University of London SOAS'ta Turkish Politic bölümünde MA programına devam etti. Aynı yıllarda belli aralıklarla Hollanda, Almanya, Belçika, Fransa, Avusturya, İtalya ve İsviçre'de bulundu. Buralarda Yeni Osmanlılar ile ilgili araştırmalar yaptı.

1991 yılında "Ali Suavi ve Eserleri" konulu tezini vererek doktor ünvanını aldı. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yardımcı doçent olarak atandı.

Doç. Dr. Hüseyin Çelik'in muhtelif yayınevleri tarafından yayınlanmış 10 tane kitabı mevcuttur.

Halen Van İli Milletvekilidir.

19. Asrın başından itibaren padişahların yetkilerini sınırlamaya yönelik teşebbüsler olmuştur. Bunların ilki Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın, Sultan II. Mahmut adına Anadolu ve Rumeli ayanları ile 1808'de imzaladığı Sened-i İttifak'tır. Ne var ki Sultan II. Mahmud kendisini sınırlayan bu senede fazla tahammül edemeyecek, ayan ve eşrafın etkinliğini kırarak şekilde merkezi otoriteye dayalı bir yönetim biçimi kuracaktır.

Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'i ciddi anlamda sınırlayan bir belge idi. Islahat Fermanı ile birlikte ise hukuk sistemimiz büyük çapta laikleşiyordu. Bu gelişmeler, vatandaşlık esasına dayanan ve herkesin temsil edildiği bir millet meclisi fikrini besliyordu. Sultan Abdülaziz dönemi ile birlikte ülkedeki bazı aydınlar, ülkede parlamenter sisteme dayalı bir yönetimin kurulması için alttan alta faaliyetlere giriştiler. Yeni Osmanlılar Cemiyeti denen cemiyet bir fikir etrafında teşekkül etti. Yeni Osmanlılar, saltanatların tenkide tahammüllü olmadığını sürgünlere gönderilince daha iyi anlayacaklardı. Yurt içinde fikirlerini ifade etme zemini bulamayan Yeni Osmanlılar, Avrupa'ya kaçtılar. Başta Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi olmak üzere Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mensupları Londra, Paris ve Cenevre'de yaptıkları yayınlarla ülkede "Usûl-ı meşveret" e dayalı bir yönetim talebinde bulundular. Yeni Osmanlılar'ın 1865 - 1876 yılları arasında gizli veya açık sürdürdükleri bu mücadele ve hazırladıkları fikrî zemin üzerinde I. Meşrutiyet ilan edildi.

İlk Meşrutiyet meclisinin ömrü çok kısa sürdü. 1877'de başlayan Osmanlı - Rus savaşını bahane eden Sultan II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasi'yi rafa kaldırdı ve meclisi de kapattı.

1876 tarihinde dünyaya gelen Bediüzzaman Said Nursi, çocukluğunu ve gençliğini istibdat döneminde yaşadı. Şarkı cehaletten kurtarmak için geldiği İstanbul'da Sultan Abdülhamid'e vazifesini hatırlatacak, huzurda istibdat aleyhinde ve hürriyetin lehinde konuşacak kadar da açıksözlüdür. Jurnalcılığın, ikiyüzlülüğün adeta standart haline geldiği istibdat günlerinde, Bediüzzaman'ın söylenmesi gereken doğruları pervasızca söylemesi, onun "deli" liğine yorulmuş ve kendisi bir süre Toptaşı Timarhanesi'ne kapatılmıştır. Öyle ya deliliğin standart olduğu yerde akıllılık sapmadır. Bu kötü hatırayı Divan-ı Harb-i Örfi isimli eserinde " Vakta ki hürriyet divanelikle yad olunurdu; zayıf istibdat timarhaneyi bana mektep eyledi"¹ cümlesiyle yad edecektir.

Bediüzzaman, bütün hayatı boyunca bir hürriyet aşığı olarak yaşadı. Bundan dolayıdır ki, o, islamcı politikalarına rağmen Sultan II. Abdülhamid'e ve onun müstebit yönetimine hep muhalefet etti. II. Meşrutiyetin ilanı takip eden günlerde bir yandan meşrutiyeti meşruiyet zeminine oturtmaya çalışıp alkışlarken, öte yan-

¹ Divan-ı Harb-i Örfi, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1973, s.17

dan meşrutiyetin getirdiği hürriyetin başıboşluk, anarşi ve nefse esaret anlamına gelmediği yolunda nutuklar irad etmiş, yazılar yazmıştır.²

Yukarıda da belirtildiği gibi, Bediüzzaman'dan önce Yeni Osmanlılar ve ardından bazı Jön Türkler, Asr-ı Saadet'ten örnekler vererek islam toplumlarına yakışan, en uygun yönetimin demokratik parlamenter yönetimler olduğunu ortaya koydular. Yeni Osmanlılar, "Ve şavirhüm fi'l-emr"³ ve "ve emrühüm şura beynehüm"⁴ ayetinden hareket ederek, yönetimin mutlaka istişareye dayalı olması gerektiğinde ısrar etmişlerdir.⁵ Hz. Peygamberin "ihtilafu ümmeti rahmetün" şeklindeki Hadis-i şerifi üzerinde uzun boylu yorumlar yapan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, iyinin ve doğrunun bulunması için farklı görüşlerin bulunabileceği ve bunların çarpışması sonucu hakikatin ortaya çıkacağını her fırsatta vurgulamışlardır. Bediüzzaman, daha da ileri giderek "meşrutiyetin sarahaten ve zımnın ve ilmen dört mezhepten istihracı mümkün olduğunu dava ettim"⁶ diyecektir.

Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart olayından sonra çıkarıldığı sıkıyönetim mahkemesindeki müdafaasında, özellikle islam aleminin siyasi mukadderatı konusunda Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh, Ali Suavi, Hoca Tahsin Efendi ve Namık Kemal'i kendisine selef olarak kabul etmesi tesadüfi değildir.⁷

Bediüzzaman, istibdat döneminde, meşrutiyet rüyaları gören, meşrutiyet döneminde çok açık biçimde cumhuriyeti telaffuz eden; ayrıca meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde bu yönetim biçimlerinde mutlaka demokratik vasıflar bulunması gerektiğinde ısrar eden bir alimdir.

Osmanlı toplumu Cumhuriyet'ten önce, emekleme ve oluşma düzeyinde de olsa demokrasi ile tanışmıştı. Meşrutiyet denen yönetim biçimi, meşrutî monarşi idi. İngiltere asırlardır bu yönetim biçimi ile idare ediliyordu. Ne var ki demokrasinin ve hürriyetin en kamîl manada yaşandığı ülke İngiltere idi. Bundan dolayıdır ki, hürriyetperver olarak Bediüzzaman, sadece meşrutiyeti övüp desteklemekle kalmamış onu Doğu Anadolu'nun göçebe aşiretlerine bile anlatıp benimsetmeyi kendisine vazife olarak kabul etmiştir.⁸ Aslında Bediüzzaman'ın meşrutiyet adı altında anlattığı şey, demokrasinin ta kendisidir. Çünkü ona göre meşrutiyet, gerçek anlamda hakimiyetin millete geçmesidir.⁹ Meşrutiyeti, Osmanlı

² Tarihçe -i Hayat, Sözlür Yayınevi İstanbul, 1976 s. 50 - 52 ; Şerif Mardin, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, S. 134 - 135

³ Yaptığın işlerde onlarla istişare et

⁴ Onların işleri aralarındaki istişare ilettir.

⁵ Hürriyet, 20 Temmuz 1868, nr.4

⁶ Divan - ı Harb - i Örfi, s.25

⁷ a.g.e , s.29

⁸ Bu gayreti esnasında aşiretlerle arasında geçen diyalogların, meşrutiyet ve istibdat üzerindeki düşüncelerinin yer aldığı eseri "Münazarat" böylece ortaya çıkmıştır.

⁹ Münazarat, Yeni Asya Neşriyatı, İstanbul, 1991 s.23, 42,79

Cemiyeti için bir dirilişin başlangıcı olarak gören Bediüzzaman¹⁰ bu sayede toplumun güdülmekten kurtulup insanlık mertebesine yükseleceğini ifade eder.¹¹

Milli Mücadelenin, Kuvâ-yı Milliye hareketinin en ateşli savunucularından olan Bediüzzaman, İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine onlara karşı "**Hutuvat-ı Sitte**" isimli eserini yayınlamış ve nihayet Atatürk'ün ısrarlı davetleri üzerine Kuva-yı Milliye hareketine destek vermek için Ankara'ya gelmiştir. Meşrutiyeti olduğu gibi, Cumhuriyeti de alkışlamıştır. Ne var ki, o hayatı boyunca isimden ziyade uygulamaya önem vermiştir. Meşrutiyet ve Cumhuriyet isimleri altında istibdatın devam etmesi onu hep yaralamış ve o, bu durumu her fırsatta tenkit etmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra, daha önce istibdat dönemini yerden yere vuran İttihatçılar, bu sefer kendileri müstebit olmağa başlamışlardır. Mecelle'deki "**tebeddül-i esma ile hakaik tebeddül etmez**"¹² yani isimlerin değişmesi ile gerçekler değişmez prensibini zikreden Bediüzzaman, "**Meşrutiyet bir firkanın istibdadından ibaret ise ve hilaf-ı şeriat hareket ise bütün bütün dünya cin ve ins şahit olsun ki ben mürteciyim. Zira yalanlarla ittihat yalandır ve ifsadat üzerine müesses olan ism-i meşrutiyet, fasittir.**"¹³ demektedir. Çünkü İttihatçılar, zorbalığa dayanan, keyfi yönetimlerine karşı çıkanları mürteci ilan ediyorlardı.

Cumhuriyet döneminde de Bediüzzaman'ın en çok şikayet ettiği şey, keyfilige, hukuksuzluğa, müstebit bir yönetime cumhuriyet adı verilmesidir. Tek partili dönemin "**Cumhur**"suz Cumhuriyet anlayışı başta din ve vicdan hürriyeti olmak üzere birçok hürriyeti ayaklar altına almıştır. Eskişehir mahkemesinde, kendisinden cumhuriyetle ilgili fikri sorulan Bediüzzaman, mahkeme heyetine hitaben "**Yaşlı mahkeme reisinden başka, daha siz dünyaya gelmeden benim dindar bir cumhuriyetçi olduğumu elinizdeki tarihçe-i hayatım ispat eder. Hülâsası şudur ki; o zaman şimdiki gibi, hali bir türbe kubbesinde inzivada idim. Bana çorba geliyordu. Ben de taneleri karıncalara veriyordum. Ekmeğimi onun suyu ile yerdim. Benden sordular, ben dedim: Bu karınca ve arı milletleri cumhuriyetçidirler. Cumhuriyetçiliklerine hürmeten taneleri karıncalara veriyorum. Sonra dediler: "Sen selef-i salihine muhalif ediyorum"**cevaben diyordum: Hulefa-i Raşidin hem halife, hem reis-i cumhur idiler. Sıddık-ı Ekber (R.A) Aşare-i Mübeşşereye ve Sahabe-i kirama elbette reis-i cumhur hükmünde idi. Fakat manasız isim ve resim değil, belki hakiki adaleti ve hürriyeti-i şer'iyeyi taşıyan manâ-yı dindar cumhuriyetin reisleri idiler"¹⁴ der.

¹⁰ Divan-ı Harb-i Örfi, s.76

¹¹ Münazarat, s.23

¹² Divan-ı Harb-i Örfi, s.40

¹³ a.g.e, s.41

¹⁴ Şualar, Sözler Yayınevi, İstanbul. s.304

Cumhuriyet devrinde, Cumhuriyetin ruhuna aykırı olarak sergilenen tutum ve davranışları, Bediüzzaman, gerek mahkeme müdafaalarında gerekse mektuplarında şiddetle kınamıştır.¹⁵ Hatta ona göre adı ne olursa olsun, mutlak bir istibdat olan, ilmî, vicdanî, dinî hürriyetlere yer olmayan bir rejimde yaşamaktansa ehl-i namus ve dindar insanlar için ölmek veya hapse girmekten başka seçenek yoktur.¹⁶

Bediüzzaman, ne zaman Cumhuriyet kelimesini telaffuz etmişse, onu mutlaka olması gereken demokratik vasfıyla birlikte düşünmüştür. Nitekim rejimin aleyhinde olduğu ithamına karşı verdiği cevapta **"Her hükümette muhalifler bulunur. Asayişe, emniyete ilişmemek şartıyla herkes vicdaniyle, kalbiyle kabul ettiği bir metodu, bir fikri ile mes'ul olmaz."** demektedir. Burada özellikleri sıralanan yönetim, tam anlamıyla demokratik bir yönetimdir. Zira Cumhuriyet tek başına bunları sağlamaz. Cumhuriyet daha çok devletin, kim tarafından ve nasıl idare edileceği ile ilgilidir. Bugün yeryüzünde ismen Cumhuriyet olduğu halde yönetimleri son derecede totaliter bir yığın ülke vardır. Öte yandan monarşi veya meşruti monarşi ile idare edilip de demokrasinin, insan hak ve hürriyetlerinin, din ve vicdan hürriyetinin en kamil manada yaşandığı ülkeler vardır.

Bediüzzaman, cumhuriyeti, bugün anayasamızda zikredilen demokratik, laik, sosyal ve hukukun üstünlüğüne dayalı vasıfları ile birlikte ele almakta; değerlendirmelerini ve şikayetlerini ona göre yapmaktadır. **"madem ki hürriyetin en geniş şekli cumhuriyettir"**¹⁷ cümlesindeki cumhuriyet, demokratik sıfatından arındırılırsa buradaki tarifi karşılamaz.

Bediüzzaman, demokrasilerdeki çoğulculuğu, cumhuriyetin de olmazsa olmaz vasfı kabul eder. **"Dünyada hiçbir hükümet var mıdır ki, bütün, bir tek kanaat-ı siyasiyede bulunsun?"**¹⁸ sorusunu mahkeme heyetine soran müellif, başkasının hürriyetine ilişmemek şartıyla hiçbir görüş ve kanaatin ifade edilmesine, yazılmasına engel olunamayacağını beyan eder.¹⁹

Bugün ülkemizde en yoğun tartışmalardan biri Cumhuriyetimizin laik vasfı ve laiklik uygulamaları üzerine yapılmaktadır. Bediüzzaman 60 küsur yıl önce Batılı anlamdaki laikliğin çok net bir tarifini yaparak laikliği din düşmanlığı şeklinde anlayan ve uygulayan, bugün **"laikçi"** denen tavra şiddetle karşı çıkar.

"Eğer laik cumhuriyeti soruyorsanız, ben biliyorum ki, laik manası, bi-taraf kalmak, yani hürriyet-i vicdan düsturiyle, dinsizlere ve sefahetçilere ilişmediği gibi dindarlara ve takvacılara da ilişmez bir hükümet telakki ederim."²⁰

¹⁵ Bkz. Tarihçe-i Hayat, s.356, Mektubat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1994, S.416-418

Emirdağ Lahikası, 1,2, Sözlük Yayinevi, İstanbul... s.1/27, 2/127 Şualar, Sözlük Yayinevi, İstanbul...s.142

¹⁶ Tarihçe-i Hayat, s.356

¹⁷ Emirdağ Lahikası, s.127

¹⁸ Tarihçe-i Hayat, s.205

¹⁹ a.g.e, s.215

²⁰ Şualar, s.304

Laik ülkelerde, devletin dinler, mezhepler ve ideolojiler karşısında eşit mesafede olduğu, ancak bir din, mezhep, grup veya kanaat mensubunun diğerlerine karşı zor ve şiddet kullanması durumunda devletin müdahil olması gerektiği halde, Bediüzzaman, laiklik perdesi altında bazı devlet görevlilerinin dinsizlere yardım ettiğini bunun da devletin laik vasfı ile bağdaşmadığını söyler. Devleti bu meselede hakem konumunda görmek istediğini ve olması gerekenin de bu olduğunu ısrarla vurgular; **“Hükümet-i Cumhuriye, bizim ile o müfsidler mabeyninde hakem hükmünü alsın. Hangimiz zalim ise ve tecavüz ediyorsa : o vakit hakim hükmünü versin ve hakimlik noktasında hükmünü icra etsin.**

Evet inkar edilmez ki; kainatta, dinsizlik ile dindarlık, Adem zamanından beri cereyan edip geliyor ve kıyamete kadar gidecektir. Bu meselemizin künhüne vakıf olan herkes, bize olan bu hücumun doğrudan doğruya dinsizlik hesabına dindarlığa bir taarruz olduğunu anlar.”²¹

Her vesile ile kuvvetin hakka hizmetkar olması gerektiğini,²² kuvvetin hakta olduğunu²³ ancak müstebit rejimlerde hakkın kuvvete mağlup olduğunu dile getiren Bediüzzaman,²⁴ Cumhuriyet döneminde kanun namına yapılan kanunsuzluklardan²⁵ ,kanunların uygulanmasındaki çifte standarttan şikayet eder.²⁶ Kuvvetin hukukun emrinde olması gerektiğini, aksi takdirde her tarafı çeşit çeşit istibdatların saracağını söyleyen Said Nursi,²⁷ yarım asır önce demokratik hukuk devletin “olmazsa olmaz” prensiplerini yetkililere adeta ders vermiştir.

Bediüzzaman, **“başkası acından ölsün bana ne” “afıtta kalanın canı çıksın”** anlayışına dayalı olan vahşi kapitalizmi red eder, devletin ve cemiyetin sosyal olması gerektiğini savunur ve bu cümleden olarak zekatın önemini özellikle vurgular.²⁸

Bireyi devlete ve topluma feda etmeyen, bireyin hakkını esas alan hukuk ve devlet anlayışı, Kur’ani olan, demokratik olan ve aynı zamanda Bediüzzaman’ın da arzuladığı hukuk ve devlet anlayışdır. Bir evde veya bir gemide birtek masum on canı bulunsa bile o evin yakılamayacağını ve o geminin batırılmayacağını ısrarla vurgulayan müellif,²⁹ hukukun temel prensiplerinden biri olan suçların ferdiliği prensibine de sık sık atıfta bulunur.³⁰

21 a.g.e. s.214

22 Sözlür, Yeni Asya Neşriyatı, İstanbul, 1993 s.647

23 a.g.e. s.498

24 Münazarat, s.38

25 Tarihçe-i Hayat s.212

26 Mektubat, s.346

27 Divan-ı Harb-i Örfi, s.47,65

28 Muhakemat, Sözlür Yayınevi, İstanbul, 1986 s.38

29 Emirdağ Lahikası, 2/128

30 Mektubat, s.66,255

Cumhuriyet döneminde, rejimi kendi keyiflerine göre uygulayarak mağdur vatandaşların suçu rejimde bulmalarına sebep olanların rejimin en büyük düşmanı oldukları kanatında olan Bediüzzaman, aynı düşüncesini Meşrutiyet döneminde de dile getirmiştir.³¹

Netice itibariyle, Bediüzzaman Said Nursi, ömrü boyunca insan hak ve hürriyetlerini üstün tutan, din ve vicdan hürriyetine mutlak manada saygılı, bireyin hakkını devlete teslim etmeyen, çoğulcu, meşverete dayalı bir devlet anlayışını müdafaa etmiştir. İsmi ne olursa olsun, kendi tabiriyle “**manasız isim ve mera-sime**” değil, bizzat uygulamaya önem vermiştir. Meşrutiyeti ve Cumhuriyeti bunun için övmüş ve bu rejimleri mutlaka demokratik sıfatları ile birlikte düşünmüştür. Bu rejimler isimleri ile müsemma olmadıkları zaman da onları acımadan eleştirmiştir.

Onun, başından vefat ettiği güne kadar Demokrat Partisi’ni açıkça desteklemesi, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakanı Adnan Menderes’e mektuplar yazarak hem sempatisini ifade etmesi, hem de bazı uyarılarda bulunması, demokrasiye olan sevgisinin açık bir tezahürüdür.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Cumhuriyetçi maskesi altında ülkede kurduğu totaliter yönetimden sonra Demokrat Parti’nin ismine yakışır icraatlarda bulunarak geniş halk kitlelerine değer vermesi, halkın inançlarına saygılı olması, vatandaşların cumhuriyet rejimi altında ancak kendi inançları doğrultusunda yaşamalarına müsaade etmesi, Bediüzzaman’ın bu partiyi desteklemesini sağlamıştır.

Demokrat Partisi döneminde de Bediüzzaman ve talebelerine devlet eliyle haksızlık yapılmasına rağmen onlar bu Parti’den desteklerini çekmemiş, yapılanların CHP zihniyetindeki bazı memurların dindarları Demokrat Parti’nin aleyhine geçirmek için art niyetli, keyfi tasarruflarından kaynaklandığını belirtmişlerdir.³²

³¹ Divan-ı Harb-i Örfi, s.40

³² Emirdağ Lahikası, s.2/25